

Anthropology

**LOIALITATEA CA AUTENTICITATE SOCIAL-CULTURALĂ
ȘI ECONOMICĂ: TRANSPUNERI ÎN OGLINZI TEMPORALE¹**

**LOYALTY AS SOCIAL-CULTURAL AND ECONOMIC
AUTHENTICITY: TRANSPOSITIONS IN TEMPORAL MIRRORS**

Gabriela BODEA

Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, România
Babeș-Bolyai University Cluj-Napoca, Romania

e-mail: gabriela.bodea@econ.ubbcluj.ro

Abstract

Among the timeless truths that confront society, loyalty challenges the centuries. Its authenticity becomes a measure of the integrity of social-economic entities, from the individual to the community and then to the nation. The present study explores reality through social-historical and economic landmarks and arguments induced by the concept of loyalty. The peculiarity of this work is that, approaching loyalty from multiple perspectives (dynastic, social-identity, religious, divided), it assigns to it more or less established meanings, but with paradigmatic potential (expression of truth or distortion). The secret of the text we identify in the versatile way in which the reading challenges us to look at the depth of loyalty: through mirrors that are truthful, but oriented towards ourselves or others.

Keywords: dynastic loyalty; social-identity loyalty; religious loyalty; divided loyalty.

1. Remember: Loialitatea dinastică

În trecut s-a vorbit mult despre așa-numita *loialitate dinastică* (engl.: *dynastic loyalty*). Azi, importanța acestei expresii n-a dispărut din peisajul social, dar s-a diminuat – așa precum s-a petrecut și cu amprenta regalității în lume. Nu înseamnă că *linia* familiilor princiere s-a „eclipsat”, ci că aria răspândirii monarhiilor și-a redus incidența, potrivit mentalității colective și a opticii asupra formelor de guvernare.

Oamenii se întreabă adesea dacă sintagma *loialitate dinastică* a fost *sinceră* sau dacă a fost – accidental sau permanent – *impregnată cu abuz și teamă*. Utilizând alți termeni, formulăm o interogație: a oglindit loialitatea dinastică *un adevăr precumpănitor* sau a impus o *exagerare fabricată*? Răspunsul admite că, la origini, monarhia a fost admirată: nu oricine se dovedea *demn și valid* pentru a conduce destinele unui popor, edificându-i existența. Ulterior, însă, absolutismul a marcat negativ construcția *inițial axiologică* a capacității unui stat de a rezista în timp. *Optica demiurgică* a condus lumea milenii de-a rândul, în virtutea faptului că deținerea puterii politice și economice era calea directă și certă a obținerii bogăției. În 1776, în *Avuția națiunilor*, Adam Smith indica un adevăr, care însă se dovedea neputincios (chiar *mincinos*) față de *simplul norod*: cârmuitorii lumii nu-și suportau *personal* propriile cheltuieli. Nici statul n-o făcea, ci *folosea* în acest sens instrumentul politicii fiscale. Averele monarhilor trebuia

¹ Article History: Received: 18.09.2024. Accepted: 13.10.2024. Published: 15.05.2025. No funding was received either for the research presented in the article or for the creation of the article.

susținută de popor, acesta fiind obligat să contribuie cu „o parte din propriile sale venituri private, pentru a alcătui venitul public al suveranului și națiunii” (Smith, 2011, p. 393). În asemenea condiții, *loialitatea dinastică* nu era o binefacere pentru oamenii simpli, constrânși s-o accepte și / sau s-o glorifice. *Clasa* considerată *inferioară* a rămas doar plătitoare de impozite, biruri sau dijme (în raport atât cu epocile istorice traversate, cât și cu categoriile sociale *care-o compuneau*). Iar monarhii, proveniți din aristocrația *vădit superioară în toate cele lumești*, continuau să-și consolideze puterea (politică și economică) prin nobilime, dar nu dobândeau câștiguri decât prin spolierea celor *de jos*.

Ca element *cultural* de interes, inclusiv femeile-monarh² (*engl.: royal women*) – având un rol important în regalitate – au modelat *specificul și continuitatea* statelor a căror conducere au marcat-o. Și ele au ilustrat *loialitatea dinastică* (e adevărat, cu mai mult sau mai puțin succes), în calitate de purtătoare ale coroanei. Obținând puterea pe linie succesorală, prin căsătorie sau ca văduve ale suveranilor defuncți, reginele s-au distins deseori prin acte de credință față de țară. Pe nedrept, propriile familii și / sau popoare le-au „identificat” uneori *doar* prin capacitatea de a oferi urmași. Lor li se datorează decenii de domnie, reconcilieri și acte de curaj, după cum li se recunosc și lovituri de stat, guvernări intransigente sau acte de violență. Desigur, au existat și situații interesante în istorie:

a) *Cazurile conflictuale* au fost declanșate, în general, în trei împrejurări (însoțite de minciuni și trădări):

- când obținerea puterii oglindea eterna dispută „a credinței” (exemplu: dintre protestantism și catolicism);
- când ascensiunea la tron era urmarea unor „războaie” între o moștenitoare „de drept” și una ilegitimă;
- când femeii cu rang monarhic, originare din alte dinastii, probau *sau* refuzau *loialitatea divizată*³: față de țara natală și / sau față de cea primitoare.

b) *Cazurile conciliante* au evidențiat o dublă soluție: renunțarea, de către femeile-suveran, la propria religie / confesiune, pentru a se dedica intereselor țării adoptive; contribuția din partea lor – ca beneficiare de avantaje din partea a două națiuni – la extinderea ambelor culturi (gest anticipând multiculturalismul și interculturalismul).

Fiind o consecință fie a privilegiilor acordate (pentru eroism sau pentru slujirea aristocrației), fie a scutirii de diverse obligații, *loialitatea dinastică* a pretins un proces „de la sine înțeles”. Era ceva *încorporat în firea lucrurilor*, ceea ce pare *acum* – privind din trecut spre prezent – *perpetua minciună a oricărei stăpâniri*. În alți termeni, *ce anume* poate să aparțină suveranului? Răspuns: *Orice* semnifică o *valoare inter-temporală*, așa cum sugerează Adam Smith. Doar că nu trebuie uitată esența: veniturile Coroanei sunt realizate, invariabil, de către lucrători (Smith, 2011, pp. 391-397).

2. Loialitatea ca sentiment al existenței social-identitare și religioase

În cele ce urmează vom păși printre câteva din atributele emblematice ale prezenței omului în *vatra existenței sale*, purtătoare ale însemnelor neîndoielnice care-i marchează individualitatea. Într-un asemenea context, cea mai adecvată referire la care putem apela angrenează perspectiva tradițional-valorică asupra vieții. Vorbim, în esență, despre simboluri care atestă *loialitatea originară*, cultural-religioasă, a trăitorilor din mediul patriarhal românesc. În mediul în care se simte confortabil *cu sine*, țărănul își *prețuiește* căminul, limba, obiceiurile, rudele, vecinii, respectiv preotul, biserica, localitatea de origine și țara. Evident, reprezentările amintite conferă realității tot atâtea simboluri ale *loialității social-identitare*, dar că în prezenta lucrare vom apela doar la câteva dintre ele:

² Referirea generică face apel atât la *regine*, cât și la cazuri de *regență* și de *văduve ale monarhilor* (Dunn & Carney. In Dunn & Carney (eds), 2018, pp.1-17).

³ Vom detalia ulterior acest termen.

I.) Sentimentul identitar a însoțit mereu popoarele lumii: toate au vrut să știe de unde provin și căror predecesori le datorează existența. Cert, au existat monarhi care au știut să atingă o asemenea *coardă sensibilă*, tocmai pentru a amplifica respectul *datorat* de propriii supuși. Oferim o ilustrare concretă, abordând aspecte ale modului în care rațiunea social-identitară a neamului românesc a servit împăraților de origine austriacă. În veacul al XVIII-lea, conducătorii Imperiului Habsburgic au mizat *efectiv* pe originea latină a românilor, respectiv pe *loialitatea de neam* (strategie remarcabil valorificată, ca metodă de administrare a statelor-satelit). Semnificația mai mult sau mai puțin aluzivă a latinității românilor a fost utilă monarhiei; ea a facilitat percepția norodului asupra politicii inteligente și abile a împăraților, bazată pe un strălucit simbolism etnic (Maior, 2006, p. 16). Vorbim despre ideea de a conferi poporului român – aflat sub marcajul strict al Imperiului – nu doar sentimentul mândriei patriotice, ci și o posibilă alură a *îndreptățirii istorice* la un viitor demn de trecutul glorios. Problema pe care noi o socotim importantă vizează, însă, tocmai *lipsa de pragmatism* a acestui *aparent temei legitim*: ce drepturi concrete conferea justificarea latinității, neamului român *condus de monarhi străini*? Identificăm „calitatea” sa de a se fi supus, fără proteste majore, condiționărilor habsburgice – dar nu sesizăm dobândirea „la paritate” a unor drepturi fundamentale. În schimb, la jumătatea veacului al XIX-lea, constatăm „plecăciunea” colectivă în fața *Casei Austriei*, inclusiv prin cuvântul unor intelectuali recunoscuți printr-un remarcabil lor patriotism. Ilustrativ, în 1852, cu prilejul vizitei în Ardeal a lui Franz Josef I – care cultiva temeiul originii noastre latine – Arhiepiscopul-Mitropolit Alexandru Sterca-Șuluțiu a rostit un discurs elogios la adresa tânărului Împărat, la Alba-Iulia. Conținutul său îl indica pe conducătorul Imperiului drept „regenerator” al națiunii române, numindu-l „al doilea Traian” (Gazeta Transilvaniei, 1852, p. 217).

II.) Iată un fapt cel puțin ieșit din comun: suveranii austrieci nu erau dușmăniți „din oficiu”. Mulțimea neștiutoare de carte *afla*, de la stăpâni și de la reprezentanții administrației, că *Augustul* manifesta *interes* față de *binele poporului*. Vorbim despre *mitul bunului împărat*, generat în Ardeal de atitudinea *Curții de la Viena* (arhetipul *bunăvoinței luminate*, regăsit începând cu a doua jumătate a veacului al XVIII-lea în cultura popoarelor aflate sub influența lui Josef II). Practic – cel puțin așa se înțelegea în rândul maselor (în mare măsură de rit ortodox), care solicitau drepturi comunitar-religioase și umane – intenția favorabilă a *Cezarului* era obstrucționată *doar* de aristocrați (de „domni”) (Maior, 2006, pp. 21-37; Prodan, 1984, p. 714). Altfel spus, puterea *dădea de înțelese* că manifesta inițiative realiste și salutare, dar – privit „de jos” (din direcția țărănimii spoliata) – acest „tablou” părea boicotat *de nobili*. Bogații erau identificați atât ca vinovați obiectivi ai sărăciei norodului, cât și ca destinatari proverbiali ai culpabilității / exploatatori. Să nu uităm, în acest sens, că: (i) aparent, încă din 1547, Decretul Regelui Ferdinand permitea libera strămutare a țăranilor, dacă „domnii pământești” îi asupreau (Prodan, 1989, p.226); (ii) totuși, acest subiect nu putea fi abordat ca *dialog*, fiindcă tema era inacceptabilă pentru nobili. Ambii *jucători* – asupriți și asupritori – manifestau reacții de revoltă, însă *divergente*: primii, în sens de *autoapărare*, iar ceilalți în temeiul *respectului teoretic meritat, dar neprimat* din partea plebei. Ca o oglindă a realității, decăderea dinastiilor de origine austriacă a fost urmarea pierderii caracterului supranațional al monarhiei, începând cu 1867 (moment din care vorbim despre Imperiul Austro-Ungar).

III.) Apartenența socială a făcut mereu parte din valorile esențiale ale poporului român. Nicolae Bălcescu amintea acest lucru în pledoaria pentru „sentimentul național” și „interesele sacre ale patriei”, chiar dacă a fi român „din clasa de jos” însemna suferință, robie și umilință (Bălcescu. In Bălcescu, 1947, pp. 43-74). Pe de altă parte, o mai puțin cunoscută „discuție” socratică a lui Bălcescu (în care personajele interpretează roluri filosofale) imprima o lecție atemporală, la mijloc de secol XIX: „aceea ce este bine pentru fiecare în parte, este și pentru toți” (Bălcescu. In Bălcescu, 1947, p. 81). Rezulta că libertatea era garantul loialității față de

țară, dar „fără domnie și fără boierie” (Bălcescu. In Bălcescu, 1947, p. 86). Ce dovadă mai temeinică de patriotism putea exista?

Completând ideea, Ion Ghica menționa un alt mare adevăr: pentru a-și impune valoarea, un popor trebuia să fie educat. Așa-numita *societate ignorantă* (*neștiutoare*, din cauza lipsei de mijloace economice) făcea un puternic deserviciu *simțului de apartenență socială*. Înțelegem, până în ziua de azi, că *lacunele educaționale* fac ca puterea morală a națiunii să scadă, iar sentimentul natural al libertății să se demonetizeze (Ghica, 2014, pp. 140-155). *Morala* acestei aserțiuni vine de la sine: unele componente ale structurii naționale pot fi refăcute, dar nu neapărat permit restaurarea primordială a coordonatelor lor.

Nu putem evita, în contextul dat, atitudinea lui Alexandru Ioan Cuza, cu prilejul străduinței de secularizare a averilor mănăstirești⁴. Pe scurt, domnitorul a dovedit suprema loialitate față de țară, replicându-i ministrului turc de externe (protestatar în fața Puterilor Garante, la adresa *Legii secularizării*): „În această chestiune, nu sunt domnul Românilor, sunt însăși România” (Bossy, 1932, p. 48). *Quod erat demonstrandum*.

IV.) Conștiința coeziunii cu comunitatea are rădăcini adânci, împletind rațiunile sale *de apartenență socială* cu cele de *identitate spațială* (inclusiv prin „statutul spațiului” național (Bako, 2023, p.240). Invocând o atare exprimare, precizăm că ea semnifică loialitatea față de *ordinea materială* (pe de o parte de importanță *imediată*, pe de altă parte *prestabilită*), față de soartă și de armonia vieții omului simplu (Bernea, 1997, pp. 137-221). Românul a știut întotdeauna să facă deosebirea între „locul bun” (sacru) și „locul rău” (nefast) (Bernea, 1997, pp. 23-27). Alegerea lui s-a îndreptat (atât cât a fost posibil) spre primul dintre ele – și nu degeaba: locul acesta *sfânt* echivala cu pământul străbun, respectiv cu calitățile și riturile sale. Ilustrativ, etnogeneza a fost folosită de austrieci ca *suport intențional* pentru integrarea culturală a poporului român în Monarhia Habsburgică. Și chiar dacă pare nedrept, *loialitatea dinastică* s-a îmbinat cu *identitatea națională*. Indubitabil, oricine⁵ *era dator* să-și sacrifice viața și / sau averea pentru patrie (în cazul de față, privită ca *imperiu*) și pentru suveran. La rândul său, monarhul – considerat *mandatarul Creatorului pe pământ* – uza de gratificații: oferea domenii, bani, titluri cavalierești și ranguri, respectiv atribuia avantaje. Desigur, pe lângă meritușii cavaleri luptători, nobilii erau destinatarii predilecți ai favorurilor, iar norodul era „carnea de tun”. Dimpotrivă, dacă *Augustul* era supărat, dispunea pedepsirea, exilul sau uciderea celor care nu i se supuneau sau comiteau abateri *considerate* grave. Chiar dacă multe din încercările sale de eliberare au eșuat, populația a evoluat în a-și manifesta nemulțumirile și solicitările. Comparativ: (i) Răscoala din 1784 a transilvănenilor avea ca punct nodal „porunca” împăratului, dar reliefa „doar” cerințele *unei* diviziuni administrative a Imperiului; (ii) în 1848, *Petiția de la Blaj* formula, la nivel superior, revendicările social-identitare ale unei întregi națiuni, destinate *Cezarului*.

V.) Pentru un popor tradiționalist precum cel român, loialitatea *identitară* fuzionează cu fidelitatea *religioasă* (nu neapărat cu cea *clericală*), manifestând bunăvoință minimă față de încălcarea evlaviei și a cutumelor sale. Interesant este că o atare realitate complexă n-a presupus vreodată *cauze* statice: ea a asociat *parametri inconsecvenți* unor comunități care respectau o *anumită* solidaritate (nu neapărat una „de clasă”). După cum se știe, societatea românească, conformistă, a simțit mereu nevoia ancestrală a unei protecții divine. Simultan, ea și-a dorit și susținere legislativ-executivă, dar concordanța celor două scopuri nu s-a remarcat decât ca excepție. Adică loialitatea n-a demonstrat decât rareori sensul biunivoc al relației dintre cei doi „coechipieri” pe care-i presupune: conducătorul și supusul. „Pașii” succesivi pe care-i oferim pentru a ne justifica afirmația au o logică temporală firească: (i) aristocrația solicita acces la ierarhie, ca prerogativă *subînțeleasă* (a *rangului*); (ii) puterea politică – deși se baza pe munca

⁴ Vom reveni asupra subiectului.

⁵ *Primii* chemați să apere interesele monarhilor erau supușii nobilimii, datori „din oficiu” cu propria viață.

truditorilor pentru a obține rezultate economice – gratifica doar nobilimea, de a cărei susținere avea nevoie; (iii) *plebea*, loială familiei, pământului și țării, era ocolită *voit* de ocrotirea stăpânirii; ea conta, eventual, doar pe speranța în divinitate.

Ca urmare, deloc întâmplător, sentimentul *apartenenței de neam* s-a împletit – onest sau echivoc – cu *loialitatea religioasă* a românilor. Argumentul acestei fuziuni este incontestabil: dintotdeauna, individul și comunitatea au considerat că existența *Creatorului* (inclusiv a *Celeilalte Lumi*) oferă un zid protector, pe care se pot baza și bogații și săracii. Deși românii au dovedit mereu că sunt buni creștini (sau cel puțin *așa au crezut*), *Demiurgul* nu le-a arătat neapărat bunăvoința dovedită popoarelor din jur: le-a „rânduit” doar ce-a rămas de pe urma darurilor destinate altora (Sadoveanu, 2013, pp. 13-14). Oricum, de cele mai multe ori, ei s-au simțit datori – *chiar și în condiții vitrege* – cu sacrificiul renunțării la individualism, în favoarea unui deziderat taumaturgic, derivat din conștientizarea și acceptarea unui „bine mai mare”⁶.

Revenind la realitate, individul știe că este nevoie de convingere și devotament în orice ar simți sau ar întreprinde: cu gândul, cu vorba sau cu fapta. Termenul *credință* nu se suprapune nici cu religia, nici cu instituția *Bisericii* (de orice rit ar fi ea), nici cu cei care propovăduiesc *cuvântul sacru* (din nefericire, supuși și ei greșelii). În orice epocă istorică, intelectualul a rezonat *selectiv* cu o astfel de idee. Dar, uneori, omul (chiar și *cel simplu*, fără pretenții educaționale) și-a dorit *prea-multul*, adică o „soluție” completă (*întreită*), căreia – la rândul său – să-i răspundă cu loialitate. Iată ce spera simplul muritor:

- ca *divinitatea* să-i perceapă necazurile, prin *Ochiul Providenței (atoatevăzător)*;
- ca *Biserica* să-l îndrume prin sprijinul milostiv al *dogmei*;
- ca *preotul* să-l asculte și să-i ofere susținere: *dacă nu iertare, atunci lumină*.

La prima vedere, recompensa pentru îngăduință, bunăvoință și disponibilitate este de ordin laic, iar pentru cei instruiți în spirit evlavios, ea trece în prim-planul loialității. Totuși, *doar uneori* se consideră a fi meritată și / sau asumată⁷. Ca urmare, pentru creștinul *oarecare*: (i) loialitatea dovedită pe pământ va fi recunoscută *cândva*; (ii) se pare că răsplata căutată / așteptată poate fi regăsită mai curând în *Lumea de Dincolo*, invariabil *bună și eternă*, dar mai presus de limitele cunoașterii comune; (iii) chiar și cărțile sfinte afirmă că pedeapsa pentru *rău* se află în același nespecific (dar suprem) *undeva*. *Rățiunea misterioasă și necuantificabilă* a *Raiului* este dezvăluită *doar parțial* și *doar pe cale ecleziastică / hermeneutică*, fiind disponibilă numai prin asceză (ca portal nepereche pentru înțelegerea superioară a adevărului). *Omul simplu* știe că nu-i este accesibil un asemenea mijloc de cercetare a Lumii și simte că este *pus la încercare*. Așadar, acceptă *cuvântul sacru* și-i *datorează loialitate*. Desigur, acest *secret biblic* nu-l împiedică pe român (la fel ca pe alt trăitor) să se răzvrătească; el cutează uneori să fie potrivnic religiei, respectiv:

- ✓ identifică *necredința* cu opresiunea resimțită – în perioade grele pentru popor sau pentru comunitate – din partea unui *Creator* poate neatent sau nemilos;
- ✓ solicită dovezi ale desăvârșirii (precum biblicul Toma), pentru a le studia veridicitatea (ca probă a viitoareii fidelități întru smerenie);
- ✓ contestă aportul divinului în concretizarea loialității față de *ceva* sau de *cineva*.

De aceea, în esență, admitem că devotamentul religios face abstracție de limitările umane *clasice*: este o virtute pe care, *în mod onest*, o avem sau nu. Dacă știm să căutăm loialitatea într-o lume viciată, înseamnă că individul a progresat față de neconsolații de lângă sine, poate mai puțin atavici decât el.

* * *

Dreptatea și loialitatea îmbracă *chipuri* diferite în spațiu și timp, deși străbat aceleași demarcații (i)logice spre (i)material:

⁶ Referire la *binele comun* – ca emblemă selectivă a unei conștiințe sociale avansate.

⁷ În original: „Căci iubirea de Dumnezeu aceasta este: Să-I păzim poruncile” (1 Ioan 5:3. In Bartolomeu, 2001, p.1767)

A) Angoasa indusă de teocrație a traversat epocile, în vârtejul absolutismului regal. Prin puterea așa-zis providențială, concentrată într-un conducător / monarh întruchipând simultan și capul *Bisericii*, loialitatea a fost revendicată supușilor în tandemul laic-religios, dar a echivalat cu supunerea *din teamă*.

B) În zorii feudalismului, *Biserica* a acceptat că fundamentul monarhiei „de drept divin” *trebuia* acceptat de către muritori. A decis să-l susțină, pentru că era singura modalitate ca marii prelați să-și păstreze organizarea și avutul (latifundiile), respectiv să primească privilegii⁸. De aici s-a ajuns la acuzații din partea intelectualității europene, aduse clerului de rang superior – și n-a mai fost decât un pas până la negarea divinității:

- Voltaire n-a conținut să critice oportunismul clerical în „vremuri de ignoranță, de superstiție și de nebunie” – atitudine care profita de pe urma nefericiților sărmani⁹.

- Pentru ateul Holbach, teologia le era utilă doar celor care trăiau „pe seama altora”, ca „ramură a comerțului foarte avantajoasă pentru preoți”, dar păguboasă pentru alții¹⁰.

C) Modestia vieții arhaice a românilor a semnat o anumită vulnerabilitate, fiindcă – în unele etape ale evoluției sale istorice – prezuma *tolerarea* poporului, *nu egalitarismul* lui cu alte nații / rituri (confesiuni). Exista, totuși, o cale de „reparație” morală (de „rânduială” (Bernea, 1997, p.87)): credința, validare a simțirii religioase sau a lui „Dumnezeu-principiu” (Bernea, 1997, p.66).

D) În principiu, în mediul rural funcționa o *loialitate conformă*¹¹, cu dublu sens (Spiru, 2019, p.205): un „angajament al preotului cu satul” sau o *învoială anuală*, specificând suma destinată prelatului pentru aport la problemele comunității (pe care, uneori, obștile sărace n-o puteau achita); „un legământ” al candidatului la slujba de preot, „că nu va pleca în altă parte, ci va sluji toată viața în satul respectiv”.

În secolele XVI-XIX, manifestarea bunăvoinței clericale a constat în câteva acțiuni relevante, care au atras susținerea și loialitatea populației: (i) ocrotirea și înzestrarea lăcașurilor de cult; (ii) sprijinul mișcării patriotice și de independență națională; (iii) informarea poporului; (iv) străduința unor monahi-cărturari de a alfabetiza țărani și orășeni modești, incapabili să urmeze o școală; (v) cultivarea limbii române, în limitele permise de principii; (vi) inițiativa filantropică și alura caritabil-vindecătoare. Cunoscuta loialitate religioasă a românilor nu anulează, totuși, excесе comise de oficiali ai *Bisericii* (inclusiv manipulări). Exemplu: Documente ilustrând domnia lui Mihai-Vodă Sturza (în deceniul 4 al veacului al XIX-lea) arată că Mitropolitul l-a chemat pe starețul Neamțului și Secului (Neonil¹²) la Iași și a încercat să-l convingă „să dea lui Vodă moșia și ceva ajutor bisericii (catedralei), căci știe «că iaste de unde»”. Doar că Neonil a replicat: „nu sunt pus stareț ca să răsipesc averile Soborului, ci să adun”; moșia „n-o poate da Măriei Sale, căci nu vrea să rămâie afurisit” (Bănescu, 1910, p.25). Mâniat, Mitropolitul l-a retrimis pe Neonil în arestul din care tocmai venise. Era de așteptat: se dovedea a fi efectul uneltirilor, întrucât starețul știa că și-a atras „mare urgie” dinspre „amândouă stăpânirile” – și cea domnească, dar și cea bisericească (Bănescu, 1910, p.20).

⁸ Nu vorbim despre *preoții de la țară*, mulți dintre ei lipsiți de averi. Oglindim doar faptul că, în cazul unor membri ai clerului, înobilăți de diverși principii ai Transilvaniei, s-a urmărit (subtil *sau dimpotrivă*) fie maniera de convertire la o altă religie („cerută în epocă”), fie obținerea prozelitilor de ordin confesional (Dumitran & Gúdor, 1999, pp. 27-42).

⁹ În original: „Vous avez profité des temps d’ignorance, de superstition, de démence pour nous dépouiller de nos héritages, et pour nous fouler à vos pieds, pour vous engraisser de la substance des malheureux” (Voltaire, 1822, p. 45).

¹⁰ În original: „n’est utile qu’à ceux qui vivent aux dépens des autres”; „une branche de commerce très avantageuse pour les prêtres et très nuisible pour leurs concitoyens” (Holbach, 1770, pp. 92-93).

¹¹ Sintagma ne aparține.

¹² Neonil Buzilă (1789–1853), Arhimandrit. În ortodoxia românească a rămas în postura celui mai renumit stareț din secolul al XIX-lea al Mănăstirii Neamț.

3. Loialitate printre ziduri de minciună

În timp, normele sociale au creat / au admis modele de *conducere* a societății *prin favoruri*, dovadă că excepțiile de la regulile impuse de autorități au funcționat mereu. *Privilegiul* aplica o abatere de la normă, în favoarea unor fracțiuni social-administrative (exemple: *privilegiul ereditar* față de aristocrați; *privilegiul pragmatic* față de boieri, mănăstiri și comunități; *privilegiul umanitar* față de săraci), în scopul prevenirii / atenuării răzvrătirilor contra puterii. În *Faust*, discreționar, împăratul oferă *Bisericii* proprietăți și drepturi, preluând averile celor neloiali și anulându-le drepturile¹³. Iată cum i se adresează Arhiepiscopul: „Adâncă mulțumire toți îți spun prin mine. / Făcându-ne puternici, te-ntărești pe tine” (Goethe, 2015, p. 429). Pe scurt, selecta „confrerie” a suveranilor – căreia i s-au alăturat bogații din vârful piramidei sociale – a pactizat mereu cu puterea *Bisericii*.

Unele norme administrative se arătau ostile cetățenilor obișnuiți, altele indicau bunăvoință sau clemență din partea suveranilor. Frecvent, în *spațiul public*, ele *foloseau diverse categorii de impostură / minciună*:

- Stăpânii apelau la căsătorii „în familie” (uneori, presupunând relații de consangvinitate), ca soluții de păstrare și / sau extindere a averii.
- „Înalta societate” recurgea la mariajul „predestinat” sau impus. „Acordurile” erau aplicate chiar de către dinastii sau familii *concurrente (dușmane)*, ca dublă pârghie: pe de o parte, era manifestată speranța „împăcării” părților, în virtutea înruderii; pe de altă parte, scopul *tuturor* celor implicați era consolidarea puterii, prin alierea în orice formă posibilă.
- Monarhii nu se mai oboseau să-și ascundă tarele, metehnele, viciile și descendenții ilegitiimi. Exagerarea, denaturarea, fraudă și învoielile puteau acoperi – aparent – orice deficiență *identificată în rândul clasei superioare*. Mojicii nu contau: bolile, sărăcia și mizeria îi vor fi „încătușat” deja, prin naștere.

* * *

O minciună cu costuri uriașe a reprezentat-o, dintotdeauna, *lipsa de loialitate* și / sau de *credință* (engl.: *disloyalty / faithlessness*), care a fost urmărită și aspru osândită în trecut¹⁴. Pe de altă parte, s-a dovedit că devotamentul față de un conducător lacom (precum arăta „un principe hrăpăreț și avar” (Duțu, 1996, p. 89)) este tranzitorie și șubredă, în sensul incertitudinii.

În plus, știm că din cele mai vechi timpuri (mai ales în Evul Mediu), legăturile societale „includeau” conflicte *întinse pe generații* și gesturi extreme, de tipul asasinatelor¹⁵. Părea de-a dreptul „plictisitor” ca un suveran să aibă o domnie „leneșă” sau pașnică. În acest sens, mulți reprezentanți ai familiilor regale și-au înlăturat nu doar dușmanii „de alt sânge”, ci și apropiații (mame, soții, frați sau alte rude), exclusiv pentru putere. Uneori au ales să devină uzurpatori, alteleori și-au ucis inamicii, iar – ca „diversificare” – și-au trimis în exil o serie de adversari sau neamuri (variantă *nu tocmai onorabilă*, în trecut). Motivele erau vaste, dar conturau o axă dispusă pe situații conjuncturale similare: fie monarhii / aristocrații fuseseră deja trădați (mințiți, înșelați sau „vânduți”), fie se temeau că vor fi asasinați tocmai de cei pe care alegeau să-i „reducă la tăcere” (și, pentru a nu fi surprinși, „le-o luau înainte”).

* * *

Lumea laică *a părut* mereu inferioară celei religioase – și *poate chiar așa să fi fost cândva*, în încercarea sa de a ieși din cutumele care-i „contractau” dimensiunea (imaginar *sau nu*). Cert este că mirenii superficiali (credincioșii „de suprafață”¹⁶) au arătat – ceea ce fac și azi – că se îndreaptă, precumpănitor, spre o îngemănare „compensatorie” a trei clișee: *mediocritate*,

¹³ În original: „De-aceia le voi da acum hotare noi, / Din moștenirea celor ce s-au depărtat de noi. / Celor fideli de față, vouă țări vă-mpart, / Și dreptul vă confer să vă lărgiți ținutul; / Prin moșteniri și schimb sporii-vă avutul. / Doresc de privilegii să uzați din plin, / Ce după pravilă ca domni vă aparțin.” (Goethe, 2015, pp. 428-429)

¹⁴ Fără îndoială: și azi este sancționată, dar în altă manieră.

¹⁵ Ne referim la o gamă largă: matricid, patricid, fratricid, infanticid.

¹⁶ În acest context, sintagma ne aparține.

imediat și material. Critica acestei realități aduce atingere reperului atemporal al loialității: pur și simplu, cei mai mulți oameni nu sunt dispuși să ofere semenilor *încrederea destinată divinității și vieții de pe urmă.*

În epoca medievală, domnitorii Țărilor Române și unii boieri *cu stare* cultivau tradiția de a face donații *Bisericii* și mănăstirilor (obicei care se alătura consacratei mile și înlesnirilor față de săraci). Practica ctitoririi s-a împletit cu cea a „încredințării” / „închinării” bisericilor și mănăstirilor românești *unor locuri sfinte* (Muntele Athos, Ierusalim, Alexandria, Constantinopol). Aparent, ideea era generoasă, corelând ancestralul cu modernul și conferind instituțiilor creștine (cel puțin teoretic) atât protecție divină, cât și diplomatică. Doar că realitatea nu s-a dovedit a fi întocmai planului – sau poate că planul a fost diabolic dintru început. În veacul al XIV-lea, uzanța „închinării” căpătase deja substrat politic și devenise un lucru banal (pe lângă *ctitorie* și *danie*). Până în prima jumătate a veacului XIX, „ritualul” se transformase într-o *afacere* care spolia visteria românilor, deci *traiul poporului*: nu mai servea ideea confreriei (dacă ea fusese vreodată viabilă), ci ducea la îmbogățirea entităților beneficiare (mai ales *străine*). Abia în 1863, Alexandru Ioan Cuza a emis controversata *Lege a secularizării* și a readus statului român averile mănăstirești. Până atunci, lăcașurile de cult dețineau bunuri (i)mobile foarte valoroase (inclusiv proprietăți „închinate” monahiilor din *Locurile Sfinte*: sate, moșii, păduri, ape – pentru care „protectorii” lor nu achitau impozite Principatelor Române). Veniturile generate de aceste averi erau uriașe¹⁷, dar nu se regăseau în ceea ce presupunea *bogăția națională*. Oferim câteva informații utile în acest sens:

(a) În 1861, în *Muntenia*, lăcașurile de cult – cărora le erau dedicate capitole distincte în analizele de profil¹⁸ – obțineau venituri din următoarele categorii de proprietăți (exploatate în regie proprie sau prin aportul clăcășilor):

- Mănăstirile „închinate” (Marțian, apud Giurescu, 1959, p. 154): 246 mori; 41 hanuri; 584 cârciumi; 62 băcănii; cca 235.060 pogoane pădure; 7.350 pogoane vie (majoritar prin clăcași); cca 15.890 pogoane grădini (majoritar prin clăcași); cca 302.380 pogoane arătură (majoritar prin clăcași); cca 103.550 pogoane fânețe (majoritar prin clăcași); cca 463.180 pogoane izlaz. Total exploatare: cca 1.127.400 pogoane pământ.

- Mănăstirile „neînchinate” (Marțian, apud Giurescu, 1959, pp.153-154): 494 mori; 74 hanuri; 885 cârciumi; 74 băcănii; cca 459.465 pogoane pădure; cca 15.900 pogoane vie (majoritar exploatare prin clăcași); cca 32.475 pogoane grădini (majoritar exploatare prin clăcași); cca 381.280 pogoane arătură (majoritar exploatare prin clăcași); cca 162.535 pogoane fânețe (majoritar exploatare prin clăcași); 623.940 pogoane izlaz (majoritar exploatare prin clăcași). Total exploatare¹⁹: cca 1.675.600 pogoane pământ.

¹⁷ (i) Sursele istorice identifică 558 moșii aparținând mănăstirilor „închinate”, pe lângă 1.191 moșii ale celorlalte mănăstiri din Țara Românească și Moldova. Totuși, numărul proprietăților „externe” putea fi chiar mai mare de 600 (Giurescu, 1959, p. 153). Ele însemnau cca 25% din terenul arabil al Principatelor Române (Giurescu, 1959, pp. 151-156; Păcurariu, 2008, p. 104). [Notă: Estimările privind averilor mănăstirilor „închinate” diferă în funcție de factori precum: realismul informațiilor și baza de calcul (statistică sau nu); anul raportării; precizia calculelor; onestitatea realizatorilor. Ele se situează între 1/5 și 1/15 din suprafața totală a Țării Românești și Moldovei.] *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* arată că în 1856 – înainte de secularizare – existau 69 mănăstiri în Țara Românească (35 dintre ele, „închinate”) și 122 în Moldova (29 dintre ele, „închinate”) (Păcurariu, 2008, p. 101). (ii) Estimările epocii diferă și în privința evaluării bunurilor deținute de mănăstirile de pe teritoriile românești, ele oscilând între 1/3 și 1/8 din suprafața celor două Principate (Giurescu, 1959, p. 152). (iii) Despăgubirea semnificativă prevăzută inițial în lege – aplicabilă lăcașurilor de cult – a fost majorată, ajungând la 150 milioane piaștri turcești (cca 93 milioane lei, la acea vreme). Totuși, ea n-a fost acceptată de instituțiile religioase, care așteptau intervenții externe favorabile din partea Marilor Puteri – și, în final, n-a mai fost achitată (Giurescu, 1959, p. 151). Varianta inițială a despăgubirii fusese deja extinsă, prevăzând un *bonus* pentru construirea unui spital destinat bolnavilor de orice confesiune și a unei școli laice.

¹⁸ Academicianul Constantin Giurescu, istoric reputat, oferă detalii din *Analele Statistice* realizate în 1861 de către Dionisie Pop Marțian (publicate după primul recensământ românesc pe baze științifice, moderne) (Marțian, apud Giurescu, 1959, pp. 153-156).

¹⁹ Suprafața proprietăților mănăstirilor „neînchinate”, care generau venituri din *afaceri* (mori, hanuri, cârciumi, băcănii ș.a.), era incertă, dar relativ mică (estimativ, însemna maxim cca 1.525 pogoane) (Giurescu, 1959, p. 154).

- Total suprafață valorificată în lăcașurile de cult din Muntenia prin intermediul bunurilor mănăstirești: cca 2.803.000 pogoane pământ; total suprafață aducătoare de valoare în Muntenia rurală: cca 10.120.740 pogoane pământ. Concret, pe baza recensământului efectuat în 1860, cca 27,69% din suprafața rurală a Munteniei se afla în proprietatea mănăstirilor (Marțian, apud Giurescu, 1959, p.155).

(b) Tot în 1861, dar în Moldova, statisticile²⁰ denotă că din totalul suprafeței existente, mănăstirile („închinată” și „neînchinată”) dețineau cca 22,33% (Negruzzi, apud Giurescu, 1959, pp.155-156). Exemplu: *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* (Păcurariu, 2008, p.104) arată că, potrivit unor informații din 1855, averile mănăstirilor „închinată” însemnau, în Moldova, 215 proprietăți deținute de parohii străine: Mormântul Sfânt (101), Muntele Athos (87), Muntele Sinai (12), Constantinopol (5), Alexandria (3), Antiohia (2), Grecia (5). În plus, în 1848, Locurile Sfinte stăpâneau 146 moșii, 62 mori, 22 iazuri și bălți și 166 cârciumi și hanuri, pe lângă alte proprietăți / demersuri cu caracter economic, valorificate în interes propriu.

(c) În consecință, în medie, averile din moșii mănăstirești cuantificau, în ambele Principate – înainte de aplicarea *Legii secularizării* din 1863 – cca 25,26%.

Nu identificăm nicio justificare morală sau materială pentru activități ale căror câștiguri sunt insolent și nedrept însușite de lăcașuri de cult privilegiate („închinată” mai-marilor lumii monahale). Totuși, diferența dintre vremurile vechi și cele noi constă în admiterea unor concepte pe care, azi, reglementările le sancționează sever: (i) venituri nefiscalizate; (ii) venituri provenite inclusiv din sclavie²¹. Oricum, onestitatea și loialitatea n-au căutare în condiții de favoritism politic și / sau (pseudo-)religios.

În asemenea condiții, ca observator onest, ne întrebăm de ce au fost ocolite sau nesocotite interesele Țărilor Române, prin „cedarea” spre terți, la propriu și la figurat, a unor proprietăți aducătoare de venituri uriașe? Răspunsul vine prompt, dintr-un trecut încărcat de ocară laică și / sau monahală. Argumentul acestei „înstrăinări” față de principiul loialității de neam reiese pe filiera istorico-politică și cvasi-diplomatică, începând din secolul al XIV-lea, cu un vârf de „formă” între veacul al XVI-lea și aplicarea *Legii secularizării*. Asemenea supuneri reverențioase au avut două cauze mai mult sau mai puțin contrastante: pe de o parte, obligațiile în creștere și în continuă reformare, impuse de stăpânii de facto (externi) ai Principatelor; pe de altă parte, „plecăciunile” benevole ale conducătorilor „instalați” de străini în Țara Românească și în Moldova, față de așa-zișii lor protectori pe plan politic-religios: Imperiul Otoman (dar și alte repere ale puterii Orientului), lumea creștină (Ierusalim, Muntele Athos), cea slavă sau cea balcanică (după caz). Scopul aparent al acestei aserviri – îmbunătățirea imaginii mănăstirilor românești în tot ceea ce însemna binefacerea (spitale, școli, caritate) a fost încălcat cu ușurință, din cel puțin două cauze:

- lipsa conștiinței sociale a celor care administrau Țările Române²²;
- ignorarea – din partea prelaților prea numeroși²³ și / sau fără „chemare”²⁴ – a sarcinii de civilizare a poporului.

Ilustrativ, domnitorii făceau donații și ofereau proprietăți, dar cereau călugărilor din mănăstirile „închinată”²⁵ să-i proslăvească. Între pretențiile lor specificăm „datoria” monahilor

²⁰ Nedispunând de documente acurate, Constantin Giurescu recurge la rezultatele publicării în 1861 a *Lucrărilor statistice* elaborate de Costache Negruzzi, deși observă unele lacune în rigurozitatea lor statistico-matematică.

²¹ Ne referim la formula modernă a sclaviei, comparativ cu cea în care foștii „robi domnești” din Țările Române deveniseră „robi mănăstirești”, dar fără a se fi schimbat esența fenomenului, ci doar stăpânii.

²² În original: „Patriarhii și Domnii n-aveau grija popimii de rând”; „episcopii își strâneau veniturile (...) alte vederi și alte planuri n-aveau” (Iorga, 1908, p. 276).

²³ În original: „Puteau să fie preoți cât de mulți” (Iorga, 1908, p. 275).

²⁴ În original: „La sate erau o mulțime de preoți cari aveau popia lor numai în legătură cu fiscalul și nu intrau poate niciodată în biserică, nepricepându-se ce să facă acolo”; „Nu se va mai afla popă să boteze pe oameni” (Iorga, 1908, pp. 275-276).

²⁵ Cazul Mănăstirii *Sfântului Sava* din Iași, pe care Alexandru Iliăș (urmaș al lui Alexandru Lăpușeanu) a subordonat-o unei mari așezări monahale din Ierusalim (Caproșu & Zahariuc (eds), 1999, p. 195). Alte exemple: mănăstirile *Mihai Vodă* din București și *Bucium* din Iași, subordonate față de Muntele Athos, în secolele XVI, respectiv XIX.

de a le menționa familia (pe generații) în „sfântul marele pomelnic” și obligația de a le consacra rugăciuni permanente pentru sănătate și cinstire. Ca o culme a *ipocriziei la nivel înalt*, în cazul în care „dania și miluirea” domnitorului ar fi fost încălcate, urma ca „unul ca acela să fie blestemat (...) și altul să nu se amestece” (Caproșu & Zahariuc (eds), 1999, p. 195).

Deseori, *dinspre popor* veneau acuze inutile sau *surde*²⁶. Exemplificativ, în feudalism, românul *de jos* ajungea să acuze *preoțimea* și / sau *Biserica de lipsă de interes pentru cauza sărmanilor*. Instituția în sine și clerul ocroteau taine ale stăpânirii, ca parte a confidențelor păstrate: beneficiau de avantaje; „închideau ochii” la abuzuri ale suveranilor; pedepseau cu intransigență omul *de rând*, ca pildă pentru *neascultare*. În acest mod, atemporal, *loialitatea religioasă* (engl.: *religious loyalty*) realiza un nedorit transfer al *rațiunii credinței*, către o *mentalitate cu origini laice*: cea a *părtașului nemeritat la câștigul altora*. Egoismul și lăcomia perverteau societatea, semn că evoluția „se întâmpla” *cu sau fără voie*.

* * *

Nu uităm că acum câteva secole se practica inclusiv o *loialitate familială / domestică* (engl.: *family loyalty*), atașată uneia *de breaslă* (engl.: *guild loyalty*). La prima vedere, conceptele respective denotau doar aspecte pozitive, reunite în respect: loialitate față de trecut, fidelitate pentru căminul propriu și grijă pentru comunitate. Dar în spatele acestei statornicii se insinua o *grefă a minciunii*: negustorul, bijutierul și vraciul nu aveau neapărat moștenitori pricepuți în a fi continuatori ai părinților; totuși, nu conta ce aspirații / capacități avea individul:

- Adam Smith arată că în anumite culturi, un bărbat era obligat prin „preceptele religioase” să continue meseria tatălui. Societatea presupunea că individul „face cel mai oribil sacrilegiu”, schimbând profesia încetățenită în familie (Smith, 2011, p. 125). Exemplu: fiul unui preot trebuia să devină *și el* cleric, în condițiile în care „casta preoților deținea cel mai înalt rang” în sistemul social (Smith, 2011, p. 333).

- Foarte frecvent, preoția se moștenește și în societatea rurală românească de acum câteva secole. Faptul presupunea nu doar talent și devotament pentru slujirea *Bisericii* (așa cum era firesc), ci și un (ne)mărturisit oportunism – determinat fie de înlesnirile materiale și fiscale dobândite prin lege, fie de „ușurința hirotonisirii peste Dunăre” (Spiru, 2019, pp. 200-202).

* * *

Privind realitatea *prin ochii prezentului*, trebuie înțeles faptul că o entitate funcționează atâta timp cât există cerere și ofertă pe piață. Așadar, inclusiv cultele religioase, bisericile sau confesiunile constituie agenți economici prestatori de servicii, care-și construiesc scopul de a capta interesul congregației, pentru a fi viabili. Evident, întâlnim aici un tip de „premeditare” care, deși pare *firesc* pentru entități economice propriu-zise, arată mai puțin cuviincios când vorbim despre *sfera credinței*. Literal, *loialitatea religioasă* ar însemna – în acest cadru al fidelității evlavioase – *susținerea sinceră a perenității*: atât a confesiunii, cât și a bisericii care o promovează. Într-o atare circumstanță, *minciuna* (aici, *pseudo-credința*) este mai ușor de indicat *decât de dovedit*. Concret, avansăm următoarea *idee-fapt*: există congregații și rituri care-și pierd adeptii (parțial sau total). Iată câteva motive ale acestui fenomen:

- Prelații au dezamăgit din amvon (ca prestație profesională) sau din afara lui (sub forma slăbiciunilor / moravurilor umane).

- Credincioșii nu mai au suficiente motive să susțină financiar existența instituției bisericesti, pentru că nu identifică finalitatea cheltuirii donațiilor. Adam Smith oglindește acest efect prin aceea că societatea nu este dispusă să „compenseze” contribuția monetară necesară revirimentului unui cult (Smith, 2011, pp. 388-389). Pur și simplu, comunitatea nu beneficiază de vreun „supliment” moral sau material, în schimbul aportului său bănesc. *Întrebare*: Ar trebui *sau nu* ca enoriașii să arate loialitate, în acest caz? Răspunsul nu este simplu: el are în vedere

²⁶ Le numim astfel fiindcă nemulțumirile / plângerile care le provocau *păreau a nu fi auzite*.

diferența dintre modul în care omul privește cutumele în secolul XXI, în raport opinia mult mai strictă a congregațiilor de acum 3-4 veacuri.

- Încet-încet s-a destrămat componenta liturgică *originală* a existenței, iar omul și-a creat alte *exit-uri*: fie imitativ („și ceilalți fac asta”), fie dintr-o „certitudine snoabă” („oricum nu obțin nemurirea”), fie ironic („de ce nu?”), fie din nepăsare („nu mă interesează”), fie din plictis, fie din curiozitate. Deci *împlinirea individuală* nu mai este un derivat al vreunei sanctificări, ci al convivialității cotidiene.

- O cauză externă – poate profană, dar amplă (precum o criză sanitară) – poate „transforma” religia într-o practică *online*, care nu pretinde cheltuieli de întreținere a unor proprietăți (biserici și spații adiacente). Măsura seamănă cu pasul spre o *lume prozaică*, dar oglindește o realitate. Iar *secularizarea* instituțiilor religioase rămâne „la modă” și se va extinde în secolul XXI (The Economist, 2022).

- În ultimele decenii se petrece un fapt greu de crezut. Unele studii arată că între 2007-2019, 43 din cele 49 țări a căror populație selectată a fost interviuată în acest sens au devenit *mai puțin religioase*²⁷. Concret, mulți oameni consideră că evlavia nu le mai oferă neapărat un sprijin moral în viață – idee corelată cu *negarea loialității religioase* sau cel puțin cu punerea ei sub semnul incertitudinii. Oricum, *câmpul gravitațional al credinței* va disocia mereu bunăstarea *pământească* de cea *veșnică*, așa încât oamenii vor continua să-și identifice destinul cu cel al unei confesiuni potrivite propriilor aspirații. Dar... nu va fi *neapărat* ritul consacrat în comunitatea din care fac ei parte – sau cel moștenit din familie. De ce? Răspuns: Fiindcă *scepticismul* marchează, mai mult decât orice, primele decenii ale mileniului III.

Dacă religia nu mai este *neapărat* o revelație sau o supapă de păstrare a *propriei căi*, la ce ne așteptăm? Între minciunile care ies la suprafața traiului nostru cotidian, capitalismul acceptă că este posibil să *merităm* o avere. În fond – *ar spune oricine* – în temeiul libertății, putem obține ceea ce permite o activitate legală (inclusiv fiscalizată). Dacă oamenii ar înceta să creadă acest „postulat”, capitalismul construit cu atâta râvnă s-ar clătina – deși avem convingerea că bogații s-ar autoconserva. Există însă și critici intransigenți ai sistemului. Ei afirmă că, în lipsa *punctului de sprijin* al „Marii Minciuni” (*engl.: The Big Lie*) – aceea că „tolerăm marii bogați”, deși n-ar trebui – capitalismul s-ar prăbuși²⁸. Vom trăi și (poate) vom vedea dacă loialitatea va rămâne o formă de *uz* al drepturilor omului sau doar una de *abuz*...

4. Update temporal: de la loialitatea față de cauză la loialitatea divizată

„Nimeni nu poate sluji la doi domni, căci sau pe unul îl va urî și pe celălalt îl va iubi, sau de unul se va alipi și pe celălalt îl va disprețui” (Matei 6:24. In Bartolomeu, 2001, p. 1467). Acest accent, pios de la începuturile lumii, îl regăsim inclusiv în societatea contrastantă în care trăim – și *nu doar* cu înțelesul său original. Desigur, loialitatea a creat dintotdeauna *avers* și *revers*, deci atât venerație, cât și aparențe; de asemenea, a „fabricat” oportunități, dar a cauzat oportunism și / sau arivism. Vremurile s-au schimbat, iar omul a învățat să-și adapteze *doar* metodele de lucru, fiindcă în rest, nimic nu este nou sub soare. *A te jertfi pentru o cauză* – proba devotamentului civic – nu mai păstrează *neapărat* consonanța patriotismului, a crezului religios sau a onoarei (precum în vechime). Totuși, un sacrificiu trebuie să facă apel la *ceva valoros*, întrucât *non-valoarea nu justifică renunțarea*. Firește, activitatea economică modernă preia fără ezitare termenul loialitate, oferindu-i noi și / sau multiple valențe:

- ✓ Relativ simplu, consumatorul unui bun (Brown, 1953, pp. 251-258) poate fi încadrat într-unul din următoarele „stadii”, dovedindu-și fidelitatea față de produs sau dimpotrivă:

²⁷ USA se află în „topul” negativ al statelor în care acest fenomen este semnificativ, fiind depășită doar de către Elveția, Islanda, Norvegia, Australia și Chile (Inglehart et al., 2021, pp.1-4). *Precizare*: Informațiile inițiale despre USA au fost corijate față de varianta inițială a studiului (Inglehart, 2020, pp.110-118), deoarece metodologia prelucrării datelor a fost reevaluată.

²⁸ În original: „The lie that it’s possible to deserve great wealth (...) is the most necessary one – if people stop believing it, the entire system will crumble. This is ‘The Big Lie’” (Nolan, 2021).

loialitate absolută / fără rezerve (*engl.: undivided loyalty*); loialitate divizată (*engl.: divided loyalty*); loialitate instabilă (*engl.: unstable loyalty*); lipsă de loialitate (*engl.: no loyalty*).

✓ După un „model” *oarecum* asemănător, deși mai complex, putem privi individul ca entitate economică manifestându-și devotamentul pe piața forței de muncă. Oferim aici un singur exemplu în raport cu categoriile amintite anterior: *loialitatea divizată*. Există azi persoane cu două-trei *job-uri* (și cu tot atâția angajatori), care nu urmăresc neapărat fidelitatea, ci câștigul (bunăstarea) pe termen mediu și lung. Sunt acești indivizi vinovați de lipsă de onestitate? Nicidecum. La rândul lor, companiile nu pot fi acuzate 100% dacă nu reușesc sau nu sunt interesate (ferm și / sau constant) să atragă *in integrum* atenția personalului cu care operează. Pe drept cuvânt, numim acest fenomen *loialitate divizată* (*engl.: divided loyalty / split loyalty*) și nu-l condamnăm: acceptăm că, deja de câteva decenii, nu-l mai putem exclude din viața sistemelor economice. Deși impune conștiința creării de produse și servicii *aparte*, transferul mondial al tehnologiilor de vârf nu face neapărat dovada sincerității față de un *brand*, față de originea produsului sau față de cel care l-a creat. Ilustrativ, în Uniunea Europeană, nenumărate bunuri poartă doar inscripționarea „EU”, precizând (eventual) distribuitorul într-o țară sau alta, *nu* și compania / statul care le-a produs.

În esență, suntem pregătiți să acceptăm sau refuzăm impactul lui *homo sapiens* cu conceptul *technohumanism*? Ne referim la o coliziune (fiindcă *nu* este vorba despre o atingere fină) care sondează realitatea a două perspective:

- Mai întâi, accesăm „locul geometric” al loialității noastre (în dublă calitate: viețuitori și consumatori) față de viziunea spre *transhumanism* a lumii. De ce procedăm astfel *cu precădere*? Pentru că, *temporal*, individul este primul care va trebui să se aclimatizeze cu tiparul care i se impune prin noua tehnologie. Întrebare: Se va deprinde *homo sociologicus* – cel care acceptă deja să-l translateze pe „eu” spre „noi” – cu *Inteligența Artificială*, socotind-o fracțiune a existenței sale *împărtășite*? Dar (mai ales) va înțelege *homo religiosus* că noi semizei vor acapara indeciziile de azi, solicitându-le, oarecum, devotament?

- În plan secund, vorbim despre loialitatea *posthuman beings* față de om: cea care, teoretic, mizează pe nelimitatele șanse ale condiției umane (adică spre *extropie*, ca opus al banalei *entropii* din tratatele de fizică). Ce tip de onestitate va oferi tehnologia într-un viitor nu tocmai îndepărtat, *dacă* și *atunci când* va fi complet integrată în societate (Bodea, 2023, p. 471)? Una care să ne determine *să dorim acces spre pachete de programe avansate*, sau *să ne impunem* această cale, fiindcă versiunile anterioare ale programelor nu mai suportă *update*?

Extensia loialității spre simbolism ne readuce, îndubitabil, în centrul axiologiei și al adevărului. Motivul este elementar și vizibil: în sine, conceptul *loial* impregnează valoric o întreagă societate. Iar în activitatea sa, individul este obligat să ia în considerare nu doar exigențele legate de *aprecierea* valorii (considerație subiectivă), ci mai ales *materia*, adaptată resurselor disponibile și nevoilor obiective. În particular, din punct de vedere economic, loialitatea este valorificată prin atitudinea factorului uman în privința a tot ceea ce-l înconjoară: familie, comunitate, angajator, stat. Dar *dacă* această calitate este *sau nu* prețuită la adevărata sa valoare în societate, devine deja o altă problemă. Esența sa constă în aceea că devotamentul denotă atât raporturi cuantificabile, în general profesionale (precum aderarea la cultura organizațională a unei entități economice), cât și relații emoționale (verificând educația superioară, integrată, a lumii). *Alăturarea lor fericită* nu e tocmai facilă, deși ea *ar putea* să stea sub semnul *normalității*. Atunci când o putem verifica – exemplificativ, în cazul loialității față de țară și / sau față de credință – avem mărturia apartenenței la categoria valorilor absolute, care n-ar trebui să mai necesite *update*.

5. În loc de concluzii: Loialitatea, controversă economică sub lupa modernității

Un mare învățat ne indică să studiem „loialitatea față de loialitate” (*engl.: „Loyalty to Loyalty”* (Royce, 1908, pp. 99-146)). În alți termeni, ar trebui să ne întrebăm dacă *recunoaștem*

această calitate *în noi și în cei cu care avem de-a face*. Tocmai de aceea, oare riscă loialitatea – înțeleasă ca angajament esențial față de cineva sau față de ceva – să devină un *sentiment* depășit? În mod cert, răspunsul nostru este negativ. În schimb, apreciem că termenul a fost și este, uneori, discreditat. În fond, loialitatea este observabilă mai ales în perioade grele (sărăcie, crize, războaie), ceea ce ne aduce spre o mărturisire aproape intimă. Ne referim la faptul că (poate) omul n-ar trebui să detașeze, *ideatic*, două semnificații *aparent heteroclite* ale loialității: (i) că Iuda a comis cea mai mare trădare a tuturor timpurilor; (ii) că în *Divina Comedie* a lui Dante, între păcătoși, trădătorilor li se cuvine cel mai devastator „tratament” aplicat în adâncul Iadului.

Teoretic, a-ți respecta obligațiile față de *subiectul* căruia i-ai declarat loialitate (persoană, instituție, crez ș.a.) înseamnă dovezi de *onestitate*. Și totuși, nu este exclus ca prin comportamentul tău ocrotitor să accepți *inclusiv* înșelăciunea, minciuna și falsul *în folosul acelei entități*. Întrucât așa ceva se petrece frecvent, avansăm o interogație bivalentă: (a) S-a impus vreodată, de la sine, reconstrucția loialității? Răspuns: Nicidecum. (b) Au impus-o vremurile? Răspuns: Uneori, da. Argumente: Noțiunea în cauză n-a fost niciodată confuză, doar că omul modern n-a mai admis atât de ușor *permanența convingerilor*, ceea ce i-a „tocit” virtuțile. Marile adevăruri n-au dispărut în neant, dar omul – împărtășindu-le deformat – a permis ca substanța lor să fie, pe alocuri, degradată. La fel s-a petrecut și în cazul loialității: deși sensurile sale generoase s-au ambiționat să alăture individul și comunitatea, uneori li s-a schimbat cadența și „aliniera”, altele s-au perpetuat jumătăți de adevăruri.

Iată exemplul tipic de „contra-sinceritate”: miezul *neclar* al luptei aproape iraționale pentru putere din secolul XXI. Epicentrul neliniștii *pare* a fi *nu dublu, ci dual*: pe de o parte, conflictul laic / religios; pe de altă parte, ciocnirea deloc virtuoasă a religiilor. *Și totuși, nimic mai fals*. Nu „zeii” omenirii concurează – oricum s-ar numi ei – ci orgoliile entităților social-politice, armate și / sau religioase. Asistăm la spectacolul în care nu este important *cel care are credință*: contează *cine și ce câștigă din rivalități vechi sau noi*. În eternele sale confruntări, omul a ajuns să „arunce în joc” *loialitatea față de sine*, îndoindu-se de *libertatea sa de a decide*. Ilustrăm atitudinea lui divergentă prin ocolirea dramatică a unui concept economic elementar: *concurența loială*. Chiar demonetizată, ea continuă să aibă ca reper moralitatea, deci o prețuiesc doar cei care dovedesc fidelitate (față de o cauză, de o instituție, de o cutumă) și / sau bonitate (solvabilitate). Ce anume anatemizează *concurența neloială*? Nu ne referim la modalități ilegale și / sau nelegale prin care entitățile economice participă la jocul pieței (practici care încalcă, respectiv eludează reglementările), ci la onoarea care trebuie să însoțească tranzacțiile licite.

Cititorul se poate întreba ce legătură au cele precedente cu agresivitatea economică a lumii de azi. Pentru a contura sincronismul faptelor, avansăm o interogație: *Mai este relevantă loialitatea* (prin noțiunile adiacente, utilizate în prezenta lucrare) *pentru un popor, într-un prezent care n-o valorizează suficient*? Răspunsul pe care-l oferim este ferm: loialitatea nu constă într-o „rezoluție” la care apelează – la nevoie – indivizii, companiile, instituțiile și țările. Ea oferă *șansa* de a prețui caracterul unui om, al unei entități sau al unui stat, mizând nu doar pe *puncte forte*, ci și pe vulnerabilități. De fapt, acțiunile agenților economici marchează „ofensiva” loialității într-un mediu care-și definește brutal și / sau coleric propria identitate și care oscilează între „individualismul feroce” și „colectivul autentic”²⁹. Iată, deci, motivul pentru care vom privi lucrurile din mai multe unghiuri:

▪ Modelul de afaceri bazat pe loialitate (*engl.: The Loyalty Business Model*) este un termen-cheie al managementului strategic. El are ca scop nu doar creșterea interesului pentru bunurile fabricate / serviciile prestate de o companie, ci și promovarea loialității clienților față de producător și marcă. De fapt, coordonata *customer loyalty* înseamnă un obiectiv esențial al planificării strategice, devenind – ca rezultat al satisfacției consumatorilor – un pas real spre

²⁹ Terminologia ne aparține.

profitabilitate. Explicația fenomenului este simplă: în multe cazuri, *a valoriza clienții existenți* (consecvenți, loiali) poate costa mai puțin decât *a căuta, a obține și a păstra unii noi*.

▪ Dincolo de altă prioritate, *politica de resurse umane a companiilor* este obligată (legal și moral) să valorifice angajații, dar și să-i recompenseze pentru loialitate (*engl.: employee loyalty*). Fără lucrători onești și dedicați, scopul final al firmelor (câștigul) este știrbit. Însă ocuparea mai multor *job-uri* de către același individ (*engl.: overemployment*) – având aparent doar sens de *competență* – poate fi privită și ca *manieră neloială de acțiune*. De obicei, o corelăm cu lipsa mijloacelor de trai, dar are și rațiuni oportuniste („de ce să nu câștig mai mult, dacă pot?”). Aplicarea ei admite și alte motive, precum pandemia debutată în lume în anul 2020, care a amplificat fenomenul *overemployment*, fiindcă unii lucrători au realizat că pot munci superficial sau că loialitatea față de angajator nu este esențială. În consecință, mulți agenți economici se confruntă cu procesul „quiet quitters”, referitor la persoanele care-și îndeplinesc munca la cote minime, dar evită stresul și nu mai prestează activități suplimentare pentru angajator (nici pentru creșteri de salariu, nici sub formă de voluntariat). În schimb, acești oameni preferă să caute și să obțină locuri de muncă de tip „remote work” (la distanță).

▪ Indubitabil, ne situăm într-un mediu dur, în care versatilitatea ajunge să motiveze incertitudinea, iar noi toți devenim pioni ai *dilemei prizonierului*. *The Prisoner's Dilemma* identifică situația în care deciziile personale (afectate de stimulente de asemenea individuale) afectează rezultatele colective. Concret, actorii pieței concurențiale urmează un raționament contradictoriu, adoptând comportamentul ipotetic următor. Indivizii A și B sunt arestați pentru o presupusă infracțiune, sancționată prin lege cu pedeapsa maximă PM (în ani de închisoare). Individual, li se propune un „procedeu de lucru” implicând o *momeală*: dacă unul dintre ei admite fapta va fi *eliberat* (E), iar celălalt va primi *sancțiunea extremă* (PM); dacă amândoi își recunosc fapta, vor înregistra o *pedeapsă diminuată* (PD); dacă niciunul nu mărturisește, rezultatul va fi pedeapsa *minim posibilă* (Pm). Sumar, $PM > PD > Pm > E$. În toată această situație, cea mai mare provocare este faptul că prizonierul A *nu* cunoaște intențiile / deciziile lui B și *invers*. Deci paradoxul constă tocmai în faptul că „a recunoaște în mod individual” oferă o rezoluție diametral opusă față de „păstrarea tăcerii”. Am putea vorbi aici despre loialitate? Dacă *da*, ea ar fi verificată doar în ideea în care cele două *entități* implicate (A, B) ar cunoaște *nu numai* prețul, ci și *efectul* trădării unilaterale sau bilaterale. Cu alte cuvinte, strategia rațională a unui subiect individualist (interesat exclusiv de *binele personal*) este non-cooperarea, respectiv trădarea intereselor comune. Desigur, din perspectivă morală, decizia este discutabilă: nu fiindcă rezultă dintr-un „război”, ci pentru că acest conflict este *unul interior*.

Corolar: În economie, pentru agenții participanți la jocul pieței, rezultatul luptei concurențiale este, desigur, *cel puțin interesant*. Dar, *în viața comunităților* mici sau mari, non-cooperarea echivalează *doar* cu un concept frust, separând *lumile* în raport cu loialitatea față de *plus* (inventivitate, perseverență, credință) sau de *minus* (interes, răzbunare, idolatrie). Exemplificativ, popoarele resimt cel mai brutal manifestările acestui *minus*: nu prin conștientizare, ci prin limitări; nu prin universalitate, ci prin individualism; nu prin deliberare, ci prin forța împrejurărilor. Asemenea realități dau naștere nedoritei *excluziuni sociale*. Iar pentru a o evita în mod demn, ar fi util să știm că loialitatea trebuie inclusă *din nou* între trăsăturile onorabile ale unui neam. Departe de a fi o obligație sau o noțiune solicitând justificări și demonstrații, ea rămâne un privilegiu intrinsec al popoarelor care-și merită destinul *de câștigător*. Și, în final, în intenția de a-și accentua caracterul *conștient reformator*, națiunile *mature* arată că au în substratul lor existențial o *doză semnificativă de loialitate*.

Referințe:

- Bako, A. (2023). Ce este geocritica. Încercare de tipologie narativă românească. [What Is Geocritic? An Essay on Romanian Narrative Typology]. *Incursiuni în imaginar*, 14, 239-269. http://inimag.uab.ro/upload/21_353_12_bako-237-267.pdf (accesat 02.12.2024).
- Bartolomeu, V.A. (2001). *Biblia sau Sfânta Scriptură* [Bible]. București: Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- Bălcescu, N. (1947). Despre împrăștierea țăranilor [About the peasants appropriation]. In Bălcescu. N. *Scrieri alese* [Selected writings], 43-74. București: Editura de stat.
- Bălcescu, N. (1947). Manualul bunului român [The good Romanian handbook]. In Bălcescu. N. *Scrieri alese* [Selected writings], 75-93. București: Editura de stat.
- Bănescu, N. (1910). *Starețul Neonil (Un capitol din istoria Mănăstirii Neamțului)* [Abbot Neonil (A chapter in the history of the Monastery of Neamt)]. Vălenii-de-Munte: Neamul Românesc.
- Bernea, E. (1997). *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român* [Space, time and causality in the Romanian people]. București: Humanitas.
- Bodea, G. (2023). *Clash-ul crizelor sau viclenia lumii asimetrice* [The clash of crises or the guile of the asymmetric world]. Cluj-Napoca: Presa Universitara Clujeană.
- Bossy, R.V. (1932). Politica externă [Foreign policy]. In *Alexandru Ioan Cuza 1859-1866: Conferințe ținute în 1930* [Alexandru Ioan Cuza 1859-1866: Conferences held in 1930], 34-54. București: Universitatea Liberă.
- Brown, G. H. (1953). Brand loyalty – Fact or fiction. *The Trade-Mark Reporter*, 43(3), 251–258. (Reprinted from *Advertising Age*, January 26, 1953). https://archive.org/details/sim_trade-mark-reporter_1953-03_43_3/page/250/mode/2up (accesat 01.04.2024).
- Caproșu, I. & Zahariuc, P. (eds). (1999). *Documente privitoare la istoria orașului Iași* [Documents concerning the history of Iasi] (Vol. I). Acte interne (1408-1660). Iași: Dosoftei.
- Dumitran, A. & Gúdor, B. (1999). Înnobilarea românilor în epoca principatului autonom al Transilvaniei și semnificațiile sale religioase [The ennoblement of Romanians in the era of the autonomous principality of Transylvania and its religious significance]. In *Mediaevalica Transilvanica*, Tom III(1-2), 27-42. <https://biblioteca-digitala.ro/?tip-publicatie=periodic&volum=244-mediaevalia-transilvanica--1-2-iii-1999/> (accesat 01.04.2024).
- Dunn, C., & Carney, E. (2018). Introduction: Royal women and dynastic loyalty. In Dunn, C., & Carney, E. (eds), *Royal Women and Dynastic Loyalty* (pp. 1-17). Cham: Palgrave Macmillan.
- Duțu, A. (1996). Tradiția în gândirea politică românească [Tradition in Romanian political thinking]. *Polis*, 3(3-4), 82-93. https://revistapolis.ro/wp-content/uploads/2023/05/nr_3_1996_nr_4_1996-c.pdf (accesată 06.04.2024).
- Gazeta Transilvaniei. (1852, Iulie 23). *Gazeta Transilvaniei* (No. 57). Brașov. https://documente.bcucluj.ro/web/bibdigit/periodice/gazetadetransilvania/1852/BCUCLUJ_FP_P2538_1852_057.pdf (accesat 27.03.2024).
- Ghica, I. (2014). *Scriori către V. Alecsandri* [Letters to V. Alecsandri]. București: Humanitas.

- Giurescu, C.C. (1959). Suprafața moșiilor mănăstirești secularizate la 1863 [Area of secularized monastery estates in 1863]. *Studii. Revistă de Istorie*, XII(2). 149-157. <https://biblioteca-digitala.ro/reviste/iini-R Revista-Studii/54-Studii-istorie-an-XII-nr-2-1959.pdf/> (accesat 06.04.2024).
- Goethe, J.W. (2015). *Faust*. București: Humanitas.
- Holbach, P.H., baron d'. (1770). *Système de la nature: Ou des loix du monde physique & du monde moral* [The system of nature: Or the laws of the physical world and the moral world] (Seconde partie). Londres. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86261113/f1.item/> (accesat 30.03.2024).
- Inglehart, R.F. (2020). Giving up on God: The global decline of religion. *Foreign Affairs*, 99(5), 110-118. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSNewsShow.jsp?ID=421/> (accesat 24.03.2024).
- Inglehart, R.F., Miller, J., Dennis, M., Jwo, S., & Rosta, G. (2021). Religion's sudden decline, revisited. University of Michigan, Institute for Social Research. <https://cps.isr.umich.edu/news/religions-sudden-decline-revisited/> (accesat 24.03.2024).
- Iorga, N. (1908). *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor* [History of the Romanian church and the religious life of Romanians] (vol. I). Vălenii-de-Munte: Neamul Românesc.
- Maior, L. (2006). *Habsburgi și români. De la loialitatea dinastică la identitate națională* [Habsburgs and Romanians. From Dynastic Loyalty to National Identity]. București: Enciclopedică.
- Nolan, H. (2021, May 10). The Real 'Big Lie' is that Billionaires are Tolerable. *In These Times*. <https://inthesetimes.com/article/jeff-bezos-elon-musk-snl-billionaire-superyacht-class-war/> (accesat 09.12.2023).
- Păcurariu, M. (2008). *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* [History of the Romanian Orthodox Church] (III, ed. a treia). Iași: Trinitas.
- Prodan, D. (1984). *Răscoala lui Horea* [Horea's rebellion] (vol. II.). București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Prodan, D. (1989). *Problema iobăgiei în Transilvania 1700-1848* [The problem of serfdom in Transylvania]. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Royce, J. (1908). *The philosophy of loyalty*. New York: The Macmillan Company. <https://ia803103.us.archive.org/12/items/philosophyofloya0000royc/philosophyofloya0000royc.pdf/> (accesat 29.03.2024).
- Sadoveanu, M. (2013). *Baltagul* [The hatchet]. București: Mihail Sadoveanu.
- Spiru, I. (2019). Biserica și satul românesc / The Church and the Romanian Village. *Revista BOR* 1. 195-215. <https://www.revistabor.ro/biserica-si-satul-romnesc-romanian-church-and-village-pr-ion-spiru/> (accesat 08.04.2024).
- Smith, A. (2011). *Avuția națiunilor* [The wealth of nations] (M. Mitarcă, trad.). București: Publica.
- The World's Religions Face a Post-Pandemic Reckoning. (2022, January 8). *The Economist*.
- Voltaire. (1822). *Dictionnaire philosophique* [Philosophical dictionary]. Tome premier. Paris: Touquet. <https://archive.org/details/dictionnairephil01volt/mode/2up?q=envahissez> (accesat 30.03.2024).